

ПРОБЛЕМА ПЕРЕКЛАДНОСТІ В СВІТЛІ ЛІНГВІСТИЧНОГО РЕЛЯТИВІЗМУ*Кудрявцева Наталя Сергіївна**канд. філос. наук**Херсонський національний технічний університет*

У статті з позицій лінгвістичного релятивізму досліджується центральна для перекладознавства проблема перекладності. При розгляді концепцій перекладності та неперекладності в окресленому контексті пропонується відокремлювати поняття перекладу і розуміння. Унаслідок такого розмежування концепція неперекладності, так само як і думка про можливість здійснення повного перекладу, виявляються не виправданими.

Ключові слова: перекладність, гіпотеза лінгвістичної відносності, переклад, розуміння.

Однією з головних проблем, що завжди привертала увагу як перекладачів, так і дослідників мови, є проблема можливості перекладу. Питання про перекладність нерідко викликало певні сумніви в тих, хто займався ним практично або теоретично, з різних причин. Серед них труднощі, пов'язані з розбіжностями у формальних елементах різних мов, сприйнятті їх як самостійних частин, кожна з яких має своє окреме значення, ідентифікація мови як прямого ірраціонального відображення "народного духу", котрому не можна знайти аналогів в інших мовах, переконаність у тому, що уявлення про світ не є однаковим для всіх людей, натомість воно зумовлене категоріями конкретної мови, а також у тому, що існує певний зв'язок між структурою природної мови і нормами культури народу, який нею розмовляє.

У контексті окреслених проблем ми можемо говорити про актуальність розгляду питання про те, як саме рідна мова впливає на наше світосприйняття. Уже багато років зазначене питання досліджується науковцями в різних ракурсах [Влахов, Флорин 1980; Комиссаров 1990], проте до сих пір залишається відкритим для дискусій. Ми розглянемо його з точки зору гіпотези лінгвістичної відносності, сформульованої Бенджаміном Лі Уорфом на основі ідей його вчителя Едварда Сепіра. Американські лінгвісти вважали, що структура тієї чи іншої мови визначає структуру мислення і спосіб пізнання навколишнього світу її носіїв. На думку Б.Л. Уорфа, цей факт ставить під сумнів можливість міжмовного перекладу [Уорф 1960].

Основна ідея гіпотези Сепіра – Уорфа полягає в тому, що "формування думок – це не незалежний процес, строго раціональний у старому розумінні цього слова, але частина граматики тієї чи іншої мови і різниться у різних народів у одних випадках несуттєво, в інших – дуже суттєво, так само, як граматичний склад відповідних мов" [Уорф 1960]. Таким чином, згідно з даною концепцією, особливості конкретної мови впливають на особливості мислення людей, які нею користуються, і в результаті цього зміст думки, що виражена засобами однієї мови, в принципі не може бути адекватно переданий засобами іншої мови. Розглядаючи питання про співвідношення мови і мислення в такий спосіб, американські лінгвісти логічно приходять до висновку про неможливість перекладу з однієї мови на іншу. Деякі критики лінгвістичного релятивізму в свою чергу і, на наш погляд, цілком нелогічно висновують з цього твердження також неможливість не тільки вивчення іноземної мови, а й взагалі її розуміння [Lakoff 1990, 311]. Нам же цікаво розглянути, як функціонує

гіпотеза лінгвістичної відносності в межах теорії перекладу, де вона становить підґрунтя так званої концепції неперекладності, висунутої в сучасному перекладознавстві поруч з концепціями повної та часткової перекладності [Сдобников, Петрова 2006, 114–116]. І хоча концепція неперекладності ніколи не була домінуючою в дослідженнях перекладу, оскільки суперечила самій практиці перекладу [Влахов, Флорин 1980, 5], на нашу думку, питання про неможливість перекладу не може не зацікавити будь-якого практикуючого перекладача.

Досліджуючи зазначене питання, на нашу думку, необхідно перш за все відокремити одне від одного такі поняття як переклад і розуміння. Адже на практиці можемо побачити, що ці два види розумової діяльності мають зовсім різний характер [Ильинский 2006, 11]. Так, розуміння – це виявлення істотних ознак предметів навколишньої дійсності, які визначають їх виникнення або відтворення. Здійснюється, як правило, за допомогою символічного моделювання в мові [Словарь по психологии, электронный ресурс]. Для розуміння характерно відчуття чіткої внутрішньої пов'язаності, організованості розглянутих явищ. Це може бути логічна впорядкованість, ясне "бачення" причинно-наслідкових зв'язків [Психологический словарь, электронный ресурс]. Здатність розуміти лежить в основі існування людської свідомості, це щось на зразок внутрішнього стану людини [Королев 2006, 17], в той час як переклад вимагає відображення слів та граматичних структур однієї мови в іншій. Переклад – це передача змісту усного висловлювання або письмового тексту засобами іншої мови. Він здійснюється шляхом механічної підстановки на місце слів мови-джерела їх еквівалентів у мові, на яку робиться переклад, при збереженні іншомовної конструкції (дослівний), за допомогою передачі загального змісту іншомовного тексту без проникнення в смислові деталі й емоційно-експресивні відтінки, виражені мовними засобами мови-джерела (вільний) або ж зберігає тонкощі змісту іншомовного тексту, його образну систему з урахуванням семантичних і виразних можливостей і особливостей як мови-джерела, так і мови-об'єкта (художній) [Розенталь, электронный ресурс]. У процесі перекладу перекладачеві необхідно виявити основні поняття однієї мови та зіставити їх з відповідними у тій мові, на яку перекладається текст.

На думку відомого американського спеціаліста з когнітивної лінгвістики Дж. Лакоффа, основною проблемою, що викликає труднощі при перекладі, є саме різниця в концептуальних системах різних мов [Lakoff 1990, 311]. Концептуальна система – це сукупність усіх концептів (одиниць ментальних або психічних ресурсів свідомості і тієї інформаційної структури, яка відображає знання й досвід людини, відомостей про те, що вона знає, припускає, думає, уявляє про об'єкти світу), наявних у розумі людини, їх упорядковане об'єднання [Короткий словник з мовознавства, електронний ресурс]. Проте наявність такої різниці не означає, що ми не можемо зрозуміти, про що говорить іноземною мовою та чи інша людина. Відсутність певних структурних одиниць мови, слів на позначення деяких явищ тощо у мові-об'єкті не дає нам можливості здійснення дослівного перекладу, але і не може завадити нам усвідомити і зрозуміти іншомовне повідомлення. Адже при цьому до процесу розуміння залучається притаманна кожній людині здатність до концептуалізації, тобто входження до інших, відмінних концептуальних систем і досягнення їх

складових елементів. Концептуалізуюча здатність дозволяє людині виробити у власній свідомості нову концептуальну систему, яка допомагає зрозуміти висловлювання або текст іноземною мовою, навіть якщо повний та адекватний переклад з цієї мови виявляється для людини наразі неможливим. Дослівний переклад вимагає чіткої відповідності в межах концептуальних систем, а розуміння – всього лише відповідності основних понять і загальної концептуалізуючої здатності. Отже, бачимо, що переклад може бути здійснений без розуміння, а розуміння може виникати навіть тоді, коли немає можливості перекласти той чи інший текст.

Однак слід враховувати і той факт, що іноді співрозмовникам усе ж таки не вдається зрозуміти одне одного саме через те, що їх концептуальні системи дуже різняться одна від одної. Носії зовсім різних мов не завжди мають в їх системах однакові поняття, що може бути зумовлене особливостями культурного розвитку тієї місцевості, де цією мовою спілкуються. А для розуміння є дуже важливим наявність деяких попередніх знань про те, що ми намагаємося зрозуміти [Брильц 2008, 53]. Не зважаючи на відмінності в концептуальних системах, багато основних понять є універсальними майже для всіх мов. У таких випадках переклад майже завжди можливий, а розуміння досягається відносно легко. І саме з цих універсалій починає вивчення іноземної мови будь-який досвідчений лінгвіст. Але коли він виходить за окреслені межі і намагається досягнути ті поняття, еквівалентів яким немає в рідній мові, він неминуче стикається зі згаданими труднощами [Lakoff 1990, 312].

Підсумовуючи все вищезазначене, можна зробити висновок про те, що інтерпретація гіпотези лінгвістичної відносності як такої, що заперечує поруч з перекладом можливість розуміння і вивчення іноземної мови, має доволі узагальнений характер. Адже розглядаючи питання про те, як можливість здійснення перекладу залежить від ступеня співпадання концептуальних систем мови-об'єкта і мови-джерела, слід розрізняти два види розумової діяльності людини – розуміння і власне здійснення перекладу. Не завжди відсутність одного з них свідчить про неможливість існування іншого. Усвідомлення цього факту, що стає доволі очевидним в результаті уважного вивчення робіт Б.Л. Уорфа, призвело авторів гіпотези лінгвістичної відносності лише до заперечення можливості *повного* перекладу, в той час як розуміння і вивчення іншої мови залишається здійсненним. Оскільки переклад, хоча б частково, завжди можливо зробити за допомогою засобів іншої мови, ми вважаємо, що концепція повної неперекладності є невинуватеною саме через те, що гіпотеза Сепіра – Уорфа не може слугувати її достатньою підставою. Свідченням того виступає насамперед багатолітня практика перекладачів, які, не зважаючи на пов'язані з гіпотезою труднощі, все ж таки продовжують перекладати.

В статье с позиций лингвистического релятивизма проводится исследование центральной для переводоведения проблемы переводимости. При рассмотрении концепций переводимости и непереводимости в очерченном контексте предлагается разграничивать понятия перевода и понимания. Вследствие такого разграничения концепция непереводимости, равно как и мнение о возможности осуществления полного перевода, оказываются неоправданными.

Ключевые слова: переводимость, гипотеза лингвистической относительности, перевод, понимание.

In the article we investigate the central problem of translation studies – the problem of translatability – from the position of linguistic relativism. When viewing the conceptions of translatability and untranslatability in the given context, we propose to differentiate the notions of translation and understanding. As a result of such differentiation the conception of untranslatability together with the idea of a complete translation appear to be unjustified.

Key words: translatability, the hypothesis of linguistic relativity, translation, understanding.

Література:

1. *Брильц О.А.* Условия возможности понимания (на примере процесса коммуникации) / О.А. Брильц // Слово, высказывание, текст в когнитивном, прагматическом и культурологическом аспектах (сборник статей участников IV международной конференции 25–26 апреля 2008 года). – Челябинск: Изд-во РЕКПОЛ, 2008. – Том 1. – С. 52–56.
2. *Влахов С., Флорин С.* Непереваемое в переводе / С. Влахов, С. Флорин. – М.: Международные отношения, 1980. – 342 с.
3. *Ильинский И.М.* Понимание как цель образования / И.М. Ильинский // Знание. Понимание. Умение. – 2006. – № 1. – С. 5–15.
4. *Комиссаров В.Н.* Теория перевода (Лингвистические аспекты) / В.Н. Комиссаров. – М.: Высш. школа, 1990. – 253 с.
5. *Королев А.А.* Понимание умножает и вдохновляет знание / А.А. Королев // Знание. Понимание. Умение. – 2006. – № 1. – С. 16–22.
6. Короткий словарь з мовознавства [Електронний ресурс] / Режим доступу до джерела: <http://kref.ru/infoenglish/137785/8.html>.
7. Психологический словарь [Електронний ресурс] / Режим доступу до джерела: <http://psychology.net.ru/dictionaries/psy.html?word=688>.
8. *Розенталь Д.Э.* Словарь лингвистических терминов [Електронний ресурс] / Д.Э. Розенталь // Библиотека Гумер. – Режим доступу до джерела: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Linguist/DicTermin/p_1.php
9. *Сдобников В.В., Петрова О.В.* Теория перевода (учебник для студентов лингвистических вузов и факультетов иностранных языков) / В.В. Сдобников, О.В. Петрова. – М.: АСТ: Восток – Запад, 2006. – 448 с.
10. Словарь по психологии [Електронний ресурс] / Режим доступу до джерела: <http://www.slovarik.kiev.ua/psychology/p/123498.html>.
11. *Уорф Б.Л.* Отношение норм поведения и мышления к языку [Електронний ресурс] / Б.Л. Уорф. // Новое в лингвистике, Вып. I. – М.: Издательство иностранной литературы, 1960. – Режим доступу до джерела: <http://www.classes.ru/grammar/148.new-in-linguistics-1/source/worddocuments/14.htm>.
12. *Lakoff G.* Women, Fire and Dangerous Things / G. Lakoff. – Chicago and London: The University of Chicago Press, 1990. – 614 p.